

УДК 130.2

**ІНТЕГРАТИВНА РОЛЬ ФІЛОСОФІЇ
У СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ПІЗНАННІ****INTEGRATIVE ROLE OF PHILOSOPHY
IN MODERN SCIENTIFIC KNOWLEDGE****Загрійчук І. Д.,**

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії та соціології,
Український державний
університет залізничного транспорту
(Харків, Україна),
e-mail: zagrijchuk@kart.edu.ua,
ORCID: 0000-0002-0319-3675

Титар О. В.,

доктор філософських наук, професор кафедри
теорії культури і філософії науки філософського
факультету, Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна (Харків, Україна),
e-mail: lena_tytar@ukr.net,
ORCID: 0000-0002-1951-7830

Zagrijchuk I. D.,

Doctor of Sciences in Philosophy, Professor,
Professor, Department of Philosophy and
Sociology, Ukrainian State University of Railway
Transport (Kharkiv, Ukraine),
e-mail: zagrijchuk@kart.edu.ua,
ORCID: 0000-0002-0319-3675

Tytar O. V.,

Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Theory
of Culture and Philosophy of Science Department,
Faculty of Philosophy, V. N. Karazin Kharkiv National
University (Kharkiv, Ukraine),
e-mail: lena_tytar@ukr.net,
ORCID: 0000-0002-1951-7830

Проаналізована роль сучасної філософії в розвитку «суспільства знань». Не претендуючи на методологічний загальний контроль, нова філософія передбачає інтегральне і фрактальне розуміння багатьох актуальних проблем сучасності. Методи дослідження – аналітичний, герменевтичний, філософська антропологія. Інтегративні функції філософії охоплюють як когнітивні, наукові, так і етичні аспекти людського життя. Доводиться, що філософія залишається тією духовною парадигмою, що об'єднує як науку в цілому, так і духовні практики сучасної людини. Завдяки інтегративній функції з її допомогою можливо вибудувати цілісність людського досвіду.

Ключові слова: філософія, філософія науки, інтеграція, етика, постколоніалізм, філософська антропологія, синергетика, духовність.

The role of modern philosophy in the development of the «knowledge society» is analyzed. Without claiming a methodological general control, the new philosophy assumes an integral and fractal understanding of many current problems of today. Methods of research – analytical, hermeneutic, philosophical anthropology. The integrative functions of philosophy encompass both cognitive, scientific, and ethical aspects of human life. It is argued that philosophy remains the spiritual paradigm that integrates both science as a whole and the spiritual practices of modern man. Thanks to the integrative function of philosophy it is possible to find the lost integrity of the human experience.

Keywords: philosophy, philosophy of science, integration, ethics, postcolonialism, philosophical anthropology, synergetics, spirituality.

Постановка проблеми. В Україні, як і в усьому світі, відбувається становлення нового «суспільства знань», що вимагає по-новому оцінити філо-

софію та її значення в осмисленні та інтеграції існуючого культурного і наукового доробку. З одного боку, це критика постмодерної парадигми та спроби повернутись до модерну як метамодерну, нової «доби щирості», з іншого – спроба побудови різних нових наукових напрямків, де філософія буде відігравати провідну роль.

Ступінь дослідження, аналіз останніх публікацій. Увага до інтегративної ролі філософії пов'язана як з особливостями розвитку та викладання гуманітарних наук на сучасному етапі української освіти, так і з загальними змінами у культурних парадигмах ХХ століття – становленням модерну, постмодерну, сучасних наукових напрямків, в тому числі синергетики. У вітчизняних дослідженнях така проблематика започаткована у дослідженнях В. Стюпіна [5], І. Цехмістра [9], набула свого розвитку у працях І. Загрійчука [2], К. Уїлбера [7], теоретиків трансдисциплінарних досліджень [8]. Дещо окремо, але близько до вище означеного, стоїть питання розгляду емансипаційного потенціалу філософії у розвитку постколоніальних суспільств, інтеграції їх через філософію до світового культурного цілого. Цій проблемі присвячені праці постколоніальних теоретиків та практиків – Е. Саїда [4], Т. Десмонда [3].

Формулювання мети, завдань дослідження. Мета роботи – проаналізувати сучасну філософію і філософію науки у контексті розвитку трансдисциплінарності та синергетичної парадигми, розкрити інтегративну роль філософії у сучасному науковому пізнанні.

Виклад основного матеріалу та отриманих наукових результатів дослідження. Вважаємо, що найбільш вдалим у термінологічному відношенні є вживання терміну «постнекласична філософія науки», що дозволяє через гегельське «зняття» не протиставляти некласичні і постнекласичні підходи у філософії та філософії науки, а узгоджувати їх, виводячи на нову історичну перспективу.

На сьогодні «постмодерний тип філософії» має дещо сумнівну репутацію. Цей іронічний спосіб філософування критично налаштований щодо істини, проте одночасно містить у собі просвітницькі наративи. Правда, останні пов'язані з визнанням позанаукових підходів до процесу пізнання. З цієї причини його застосування в пізнавальній практиці є проблемним.

Вже тривалий час у гносеології розробляється синергетичний підхід для аналізу систем, які розвиваються. Його застосування в наукових дослідженнях, як підкреслює В. Стюпін, дозволяє створити нелінійність і плюралістичність моделі пізнання як у філософії, так і в філософії науки. Це дозволяє не підривати і не дискредитувати поняття істини і наукової раціональності.

Зближення синергетичного і постнекласичного підходів у філософії науки, відповідає потребам сучасної наукової свідомості і розвитку самої філософії. Таке зближення враховує нові методологічні аспекти діяльності зі складними системами, що розвиваються.

Постнекласична модель філософії науки враховує імовірні сценарії розвитку систем, можливість

виділення точок біфуркації і труднощі прогнозування процесів у цих точках. Вона визнає багатокомпонентність досліджуваної системи, багатоаспектність її потенціальних можливостей. Не залишається осторонь аналізу в цьому підході роль спостерігача. В полі уваги дослідника, який користується цією моделлю, знаходяться цикли розвитку системи, структурування пізнавальної діяльності. І що важливо, в цій системі координат відновлюється «довіра до реального емпіричного суб'єкта».

З цього приводу, В. Стьопін справедливо підкреслював: «У будь-якій діяльності є відношення суб'єкта до об'єкта, і для діяльності з системами, що розвиваються, це відношення залишається в силі. Не буває діяльності без предмета, на котрий вона спрямована. Звичайно, виникають її особливості щодо специфіки опанованих об'єктів. При опануванні складних систем, що саморозвиваються, важко виокремити ті ситуації, в яких людина виступає особливим компонентом системи, включена до неї, і система виступає як людиновимірною. Стосовно таких ситуацій принципово важливо розрізнити людину як об'єкт і суб'єкт діяльності. Вона може виступати і тим і іншим, функціонально розщеплюватись. Змішування цих позицій може породжувати неадекватні уявлення щодо зникнення об'єкта і суб'єкта як двох взаємозасадничих компонентів діяльності» [5].

Постнекласична філософія через системний і синергетичний підхід має справу з гуманістичним, відповідним людині – антропним і «людиновимірним» – пізнанням, де суспільна природа науки впливає на спосіб і результат філософування, наближує людину до глобальних проблем сучасності і надає їй ту когнітивну надію, що була втрачена у некласичному філософуванні.

Гносеологія і філософія науки використовують ідеалізацію, теоретичні конструкти, моделі: з одного боку, філософія науки намагається наблизитися до «реальної людини» з її культурно-історичною епохою і культурно-історичними викликами, з іншого боку, використовує теоретичний конструкт «суб'єкт пізнання», котрий підходить для опису різних моделей і видів пізнавальної діяльності. При цьому в різних видах пізнання можуть бути застосовані різні абстракції суб'єкта. В такій ситуації «спільні для усіх видів пізнання ознаки суб'єкта, що пізнає, – зазначає В. Стьопін, – доповнюються особливими конкретизаціями. Але все одно це буде абстракція, а не реальний «емпірично даний суб'єкт»» [5]. При такому абстрагуванні у філософії та сучасних когнітивних науках виділяється певна кількість ознак, оперуючи котрими філософія говорить як про способи пізнання існуючих проблем, так і шляхи їх подолання. «Разом з тим, і в «емпіричній даності» суб'єкт, що пізнає, не постає для іншого суб'єкта, що пізнається, у всьому нескінченному розмаїтті властивостей, якостей, відношень, комунікацій, накопиченого життєвого досвіду» [5].

Одним із нових понять, що пропонується для вирішення викликів і проблем сучасного життя є поняття «трансдисциплінарності». Останнім ча-

сом трансдисциплінарний підхід добре себе зарекомендував як у природознавстві, так і в суспільних науках.

Деякі дослідники розглядають трансдисциплінарний підхід як розвиток і універсалізацію міждисциплінарного. Деякі наполягають на дещо іншій точці зору. Вони стверджують, що трансдисциплінарність передбачає цілком новий підхід щодо дійсності та інформації. На відміну від міждисциплінарного підходу трансдисциплінарний заснований на використанні знань, а не інформації, поєднанні особистісного й об'єктивного знання. Він використовує своєрідну методологію, зокрема трансфлексію замість рефлексії, поїезис у живих і відкритих системах, «інтегративне бачення» (К. Уїлбер) [7] самих проблем.

Трансдисциплінарність розуміється насамперед у трьох основних значеннях. У першому значенні це поняття пов'язується з конкретними досягненнями дослідника. Мова йде про універсальність знань конкретної людини, «людини-енциклопедії». У другому значенні мається на увазі рівноправність різних способів пізнання. Тут «методологічний анархізм» Пола Фейерабенда доповнюється ліберальним визнанням діяльності різних дисциплін і прав маловідомих учених, а також повсякденного і художнього досвідів. У третьому значенні – «трансдисциплінарність» трактується як принципово новий спосіб наукового пізнання, що не зовсім може бути виведений з досвіду міждисциплінарності. Це новий принцип організації наукового знання, що відкриває широкі можливості взаємодії багатьох наук і парадигм дослідження при вирішенні комплексних проблем природи і суспільства на різних рівнях пізнавальної активності. В цій системі знань філософія відіграє неабияку роль.

Трансдисциплінарність, як вона описана вище, зближується з поняттями «мультидисциплінарності» і «інтердисциплінарності». В її третьому значенні вона насамперед пов'язана з теоретичними положеннями і декларацією Хартії трансдисциплінарності, прийнятої у 1997 році на Першому міжнародному конгресі з трансдисциплінарності, одним з головних авторів якої, є фізик Басараб Ніколеску.

У шостій статті Хартії йде мова про те, що у порівнянні «з міждисциплінарністю і мультидисциплінарністю, трансдисциплінарність є багатоаспектною і багатомірною. Беручи до уваги різні підходи до розуміння часу й історії, трансдисциплінарність не виключає транс-історичного горизонту» [8]. Трансдисциплінарність не може розумітися як нова метафізика у будь-якому сенсі, як методологічна контролююча інстанція чи наука наук. У сьомій статті говориться про нові горизонти людського пізнання, про нову планетарну філософію: «Доля людини має планетарний і космічний вимір. Поява людських істот на Землі – одна з стадій в історії Універсуму, визнання Землі нашим домом – один із імперативів трансдисциплінарності» [8].

Трансдисциплінарний підхід вперше був описаний видатним психологом Жаном Піаже у 1970

році. Він був застосований до тих ситуацій, коли об'єкт пізнання є неоднозначним. Ця неоднозначність пов'язана з існуванням реалій, що трансцендують за межі конвенціонально встановлених академічних дисциплін.

Існує тенденція до діалогу між неспіввимірними, іноді конкуруючими науковими парадигмами, що також вважається проявами трансдисциплінарності. Особливою формою її реалізації є «інтегральний підхід», «інтегральне бачення» Кена Уілбера. Його позиція передбачає з філософії науки і філософії створити нову систематику методів пізнання оточуючого світу, нову «історію усього» на інтегральній методології. Остання повинна побудувати «інформаційну операційну систему», що враховує зовнішні, внутрішні, індивідуальні і колективні фактори пізнання, а також тіло, самість, дух, інтегральне і постінтегральне бачення проблем [7]. При цьому пізнання повинно пройти і поєднати у собі сфери «Я» (Краси, Мистецтва, особистості), «Ти» (Добра, Етики, стосунків) і «Воно», «Це» (Істини, Науки, об'єктивного світу) [7]. Також пізнання поділяється на сектори і рівні, типи і тому подібне. Усі наявні «шкали пізнання» розглядаються просто як зручний методологічний прийом, а філософія зводиться до нової методології пізнання, що інтегрує усе наявне знання людства у систему, «вчення про все», що допоможе подальшому розвитку наук.

Швейцарські вчені К. Пол і Г. Хадорн в світлі теорій фракталів трансдисциплінарність зводять, по-перше, до універсальних рішень, по-друге, до проліферації гіпотез, кожна з яких може прислужитись у пошуках істини, до несподіваного «зовнішнього» погляду, по-третє, до обов'язкових позитивних суспільних наслідків філософського досвіду. Саме філософія дозволяє універсалізувати наукові проблеми та інтегрувати їх наукові рішення в певну парадигму.

Необхідність філософії сьогодні актуальна як ніколи. Стрімкий ріст наукового знання, динамізм суспільного розвитку вимагають інтегрування диференційованого в окремі науки знання в цілісну систему. Як природниче, так і гуманітарне знання містить у собі інтенцію до інтеграції. Реалізувати її можливо лише з допомогою філософії. «Інтеграція та диференціація – це дві сторони єдиного процесу розвитку знання, яке, розвиваючись, з необхідністю диференціюється. Так виникають все нові і нові науки. Але оскільки світ цілісний і єдиний, то осмислення його таким вимагає узгодженості пізнаних окремих його частин, тобто інтеграції. Виконати це завдання під силу тільки філософії, яка оперує всезагальними поняттями» [2, с. 21].

Всезагальність понять відображає системність мислення, його інтегрованість. Навіть коли у реальному житті узгодженості в рамках будь-якої системи не вистачає, то здатність людини до системного мислення може компенсувати цей недолік в теорії, а потім, спираючись на теоретичне розуміння проблеми, внести системність в реально існуючий на практиці об'єкт.

Сьогодні ми є свідками певної фрагментації українського суспільства, що проявляється у такій

саме фрагментації суспільних переконань. «Розполовиненість української свідомості є ознакою її недозрілості» [1, с. 231]. Протиріччя свідомості відображають протиріччя сучасного українського суспільства. Очевидно, що подолання внутрішніх проблем української спільноти як певної системи може і повинно здійснюватись через усвідомлення їхнього комплексного характеру. І тут не обійтись без певного дискурсу, без певного наративу. Вироблення спільних національних наукових дискурсів та наративів є необхідним як для розвитку сучасної національної науки, так і об'єднання країни загалом. При цьому необхідно врахувати, що постмодерна парадигма ставить під підозру гранднاراتиви та спільну наративну базу соціальності, тим самим утруднюючи процес інтеграції та вироблення синтетичного наукового погляду на завдання національного розвитку.

В дану проблему вносить певну ясність Е. Саїд [6, с. 140-141] у своїх постколоніальних студіях. На його переконання, головним способом відображення та побудови ідентичності є наративи. З одного боку, тут присутні колоніальні, імперські наративи, з іншого – наративи Просвітництва, що спонукали людей у колоніальному світі до опору, повалення імперської залежності та побудови нового свобідного світогляду.

Гранднاراتивам Просвітництва та незалежній національній освіті відводиться велика роль у відстоюванні власної ідентичності, доланні «розполовиненості» світогляду. Доречно зауважити, що руйнація ідентичності залежних народів відбувалась і відбувається не без участі постмодерної деконструкції. Одночасно філософування у стилі постмодерн прислужилось до відновлення колоніальних наративів та дискурсів в новій, часто прихованій формі. Останні, зазвичай, демонструють примітивні наративні та наукові практики.

«Відміна гранднاراتивів у постмодерній культурі мала як позитивні, так і негативні наслідки: «імперіалізм бореться передусім за землю, однак володіння землею, право на її заселення та обробіток, її утримання, відвоювання і планування її майбутнього – ці питання відображались, дискутувались і якийсь час навіть вирішувались у наративі. За словами одного критика, нації самі по собі є нараціями. Здатність оповідати або перешкоджати формуванню й виникненню інших наративів дуже важлива для культури й імперіалізму, адже це один з головних зв'язків між ними» [4, с. 13; 6, с. 140-141].

В існуванні національних спільнот велику роль відіграла духовна культура. Вона є певною формою інтеграції народного досвіду, де присутня і наука, і філософія, інтегровані у народну мудрість. «Національна культура являє собою певну протяжність духовного буття спільноти. Вона ніколи (при нормальному розвитку, без катаклізмів і руйнувань ззовні) не відкидається повністю, хоч час від часу до неї росте чи падає увага з боку суспільства, значних його верств. Одним словом, в національній культурі містяться вироблені практикою найбільш доцільні стосунки між людьми, в ній — найвища питома вага адекватних способів взаємодії зі світом» [1, с. 51].

Без вдосконалення духовного світу людини, формування системного мислення людині не вирішити проблем власного буття. «Людина повинна відновити свою внутрішню духовну цілісність, протиставити її технічно розчленованому зовнішньому матеріальному світові, звести цей останній в системну єдність, нехай, навіть, лише духовну» [1, с. 41].

Одним з важливих моментів трансдисциплінарності є врахування людського морального досвіду, в тому числі релігійного, в цьому контексті розглянемо дискусію між представниками християнства та буддизму, представленому у збірці інтерв'ю «Книга радості». У «Книзі радості» зокрема говориться про цілісність людського досвіду та цілісність людської свідомості, а звідси цілісність людини як її первісну природу, а також зцілення як відновлення цієї первинної цілісності, в тому числі мир та узгодженість зі світом, високий ступінь інтеграції та солідарності з людством в цілому: «Річард Дейвідсон, нейробіолог, ... застосував дослідження нейровізуалізації до об'єднаної теорії щасливого мозку... Як пояснив мені Дейвідсон, є чотири незалежні нейронні контури, які впливають на наш сталий добробут. Перший з них – «наша здатність підтримувати позитивний стан». ... Другий контур відповідає за «нашу здатність відновлюватись після негативного стану». Третій контур, також незалежний, але необхідний для інших, – «наша здатність зосереджуватись та уникати неувважності»... Четвертий і останній контур – «наша здатність бути щедрими». Мені це здавалось неймовірним – у нашому мозку є цілий контур, один з чотирьох, присвячений щедрості. Не дивно, що йому настільки приємно, коли ми комусь допомагаємо, або коли хтось допомагає нам, або коли ми просто стаємо свідками надання допомоги іншим – те, що Екман назвав піднесенням як один з вимірів радості. Існують вагомі й переконливі докази того, що в нас закладено співпрацю, співчутливість і щедрість» [3, с. 70-71].

Основні герої книги Далай Лама та архієпископ Туту Десмонд розмірковують про загальні етичні закони розвитку усього людства, і такими законами для науки, філософії, повсякденного життя виступають максими солідарності, об'єднання, соціальності, прощення, вдячності, порозуміння, духовності, поваги до досвіду кожної людини: «Знову ж таки, дорога радості – то є зв'язок, а дорога смутку – це відокремлення. Коли ми сприймаємо інших нарізно від нас, вони стають загрозою. Коли ми сприймаємо інших як частину себе, як одне ціле, як пов'язаних між собою, ми можемо впоратись з будь-яким викликом – гуртом» [3, с. 118].

Так філософія виступає необхідною базою залучення людини до світової етики та солідарності людства. Кінцевим пунктом інтеграції людства стає щастя, радість, співчуття та відновлена цілісність людини. «Одна з відмінностей між емпатією і співчуттям полягає у тому, що емпатія – це лише переживання емоцій іншої людини, а співчуття – це більш потужний стан, в якому ми хочемо якнайкращого для цієї людини. Як описав Далай Лама,

якщо ми бачимо людину, котру придушило каменем, наше завдання – не залізити під брилу і відчувати те саме, що й вона, а допомогти відсунути камінь» [3, с. 292]. Цілісність людини, на наше переконання, тісно пов'язана з цілісністю національної культури, національного світогляду: «національне являє собою таке ціле, яке в повному значенні цього слова репрезентує суспільну сутність індивідів. Національне вивершує людину до цілісної особистості» [1, с. 53].

Висновки. Філософія та філософія науки демонструють великі можливості у розвитку «суспільства знань». Як власне філософські, так і соціокультурні передумови сприяють розвитку філософії у синергетичному і трансдисциплінарному річищі. Не претендуючи на методологічний загальний контроль, нова філософія науки передбачає інтегральне і фрактальне розуміння багатьох актуальних проблем сучасності. Інтегративні функції філософії охоплюють як когнітивні, наукові, так й етичні та культурологічні аспекти людського життя. Постнекласичне розуміння наукового дослідження і філософії науки передбачає відмову від класичних регулятивів у поясненні й описі соціальних явищ, разом з тим у постнекласичному дослідженні відроджується розуміння істини як складного багатофакторного явища і довіри як способу взаємодії науки і суспільства, філософія стає наближеною до становлення та виховання людини як цілісної, щасливої та різнобічної особистості.

Постнекласична філософія науки передбачає подолання дисциплінарних протиріч шляхом діалогу й інтеграції існуючого знання, ряд нових методів, у тому числі трансфлексію, критичне мислення, експертний діалог, культурний діалог, оцінку ризиків. Філософія залишається тісно духовною парадигмою, що об'єднує як науку в цілому, так і духовні практики сучасного людства, дозволяє віднайти втрачену цілісність досвіду усього людства, різні галузі філософії демонструють інтеграцію людського досвіду у певну морально-когнітивну цілісність. Постнекласична філософія науки пов'язана з аксіологічним вимірюванням знання і науки, співвіднесення наукових цінностей з соціальними цілями і задачами, розуміння цінності самоорганізації і множинності, значення кожної особистості.

Список використаних джерел

1. Загрійчук І. 2006. *На межі національних культур*. УДАЗТ, Харків.
2. Загрійчук І. Д. 2019. Чи можливо інтегрувати наукове знання без філософії? *Філософія науки, техніки і архітектури в гуманістичному вимірі: Мат-ли 2 всеукр. наук. конференції (м. Київ, 29-30 лист 2019 р.)*, Київ, с. 21-22.
3. Книга радості: вічне щастя в мінливому світі. 2019. *Далай Лама, Туту Десмонд, Абрамс Дуглас; пер. з англ.*, Книжковий клуб «КСД», Харків, 400 с.
4. Саїд Е. 2007. *Культура й імперіалізм, пер. з англ.* Критика, Київ, 608 с.
5. Степин В. С. 2007. Саморозвиваючіся системи і філософія синергетики, *Что такое синергетика: Мат-лы междунар. конфер. «Путь в будущее – наука, глобальные проблемы, мечты и надежды», 26-28 нояб*

2007 г., Москва. Доступно: <<http://spkurdumov.ru/what/samorazvivayushhiesya-sistemy>>

6. Титар О. В. 2015. *Українські національні і культурні ідентичності у глобалізованому світі (на прикладі культури Слобожанщини): монографія*. ХНУ імені В.Н. Каразіна, Харків, 349 с.

7. Уилбер К. 2018. *Интегральное видение*. Доступно: <<http://www.youtube.com/watch?v=5pUbWugmLXO>>

8. *Хартия трансдисциплинарности*. Доступно: <<http://nicol.club.fr/ciret/index.htm>>

9. Цехмістро І. З. 1998. Постмодернізм і реляційний холізм у філософії науки, *Сучасність*, Київ, № 9, с.91-101.

Reference

1. Zagrijchuk I. 2006. Na mezhi nacionalnih kultur [On the border of national cultures]. UDAST, Harkiv, 260 s.

2. Zagrijchuk I. D. 2019. Chi mozhlivo integruvati naukovu znannya bez filosofiyi? [Is it possible to integrate scientific knowledge without philosophy?], *Filosofiya nauki, tehniki i arhitekturi v gumanistichnomu vimiri: Mat-li 2 vseukr. nauk. konferenciyi (Kiyiv, 29-30 list 2019)* [Philosophy of Science, Technology and Architecture in the Humanistic Dimension: Mat. of sciences. confer], Kiyiv, s. 21-22.

3. *Kniga radosti: vichne shastya v minlivomu sviti* [The Book of Joy: Eternal Happiness in a Changing World]. 2019. Dalaj Lama, Tutu Desmond, Abrams Duglas; [Dalai Lama, Tutu Desmond, Abrams Douglas], K klub «KSD», Harkiv, 400 s.

4. Sayid E. 2007. *Kultura j imperializm* [Culture and imperialism], per. z angl. Kritika, Kiyiv, 608 s.

5. Stepin V. S. 2007. *Samorazvivayushiesya sistemy i filosofiya sinergetiki* [Self-evolving systems and philosophy of synergetics], *Chto takoe sinergetika: Materialy mezhdunar. konfer. «Put v budushee – nauka, globalnye problemy, mechty i nadezhdy»*, 26-28 noyabrya 2007 g. [What is synergetics: Materials international. conference. «The Way to the Future – Science, Global Problems, Dreams and Hopes», November 26-28, 2007], Moskva. Dostupno: <<http://spkurdumov.ru/what/samorazvivayushhiesya-sistemy>>

6. Tytar O. V. 2015. *Ukrayinski nacionalni i kulturni identichnosti u globalizovanomu sviti (na prikladi kulturi Slobozhanshini): monografiya* [Ukrainian national and cultural identities in a globalized world (on the example of Slobozhanshchina culture): monograph]. HNU imeni V.N. Karazina, Harkiv, 349 s.

7. Uilber, K. 2018. *Integralnoe videnie* [Integral vision]. Dostupno: <<http://www.youtube.com/watch?v=5pUbWugmLXO>>

8. *Hartiya transdisciplinarnosti* [Transdisciplinary Paper]. Dostupno: <<http://nicol.club.fr/ciret/index.htm>>

9. Cehmistro I. Z. 1998. *Postmodernizm i relyacijnij holizm u filosofiyi nauki* [Postmodernism and Relational Holism in the Philosophy of Science], *Suchasnist* [Modernity], Kiyiv, № 9, s.91-101.